

Een inclusieve geschiedenis van een oorlog

Repliek

Marjolein 't Hart

TSEG 22 (1): 125–138

DOI: 10.52024/7n3nf514

Abstract

I would like to respond to the preceding reflections on my book *Oorlog en ongelijkheid. Een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw*. The debate focuses on growing inequality, caused by war-driven concentration of economic growth in the province of Holland at the expense of other provinces. Upper classes enriched themselves thanks to numerous war loans. Commoners paid the bulk of the war costs in taxation. Farmers suffered from strategic flooding and scorched earth campaigns, the peasantry above all. My inclusive history embraces stories of lower classes, women, refugees, and colonized peoples.

Graag maak ik van deze gelegenheid gebruik om te reageren op de voorgaande overwegingen over mijn boek *Oorlog en ongelijkheid. Een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw*. Ik dank mijn collega's voor de vriendelijke bewoordingen en de manier hoe ze de discussie over dit onderwerp op een hoger plan hebben getild. Mooi ook hoe breed het scala van specialisaties in de commentaren is. Ik laat ze stuk voor stuk de revue passeren, en *en passant* hoop ik ook duidelijk te maken wat ik met inclusieve geschiedenis bedoel.

Maarten Prak bespreekt mijn boek in een breed historiografisch kader, waarin hij ook systematisch mijn werk een plaats geeft. In zijn kritiek besteedt hij aandacht aan een meer sociaal aspect, namelijk verstedelijking, een onderwerp dat ons beiden na aan het hart ligt. In mijn boek stel ik dat de spectaculaire economische groei die Holland tijdens de Tachtigjarige Oorlog doormaakte ten koste ging van de economie elders in de Republiek.

Buiten de westelijke, maritieme regio was er geen Gouden Eeuw, maar krimp en stagnatie. Dat kwam doordat de dynamiek van de internationale handel naar overzee, naar vooral Hollandse havens verschoof. Met de instelling van harde buitengrenzen aan de oost- en zuidkant van de Republiek, plus het doorgaan van de oorlogsellende in die regio's, was het gedaan met de bloeiende internationaal-continentele handel van steden als Groningen, Nijmegen, Deventer, en Den Bosch. De nieuwe hoge oorlogstarieven maakte dat de handel vanuit de Duitse gebieden nu eerst via Emden, Bremen of Hamburg ging en daarna direct naar de havensteden in het maritieme westen. Zout was bijvoorbeeld ineens drie keer zo duur als het via Deventer ging dan via Emden en Amsterdam.

Prak brengt naar voren dat als je puur naar bevolkingscijfers kijkt, er wel wat op mijn stelling valt af te dingen. Hij wijst op steden in het oosten en zuiden van het land die toch groeiden, en omdat verstedelijking een sterke economische drijfveer heeft kan het in die regio's toch economisch niet zo slecht zijn geweest. Maar bij de voorbeelden die hij noemt zijn opvallend vaak centra waar de Provinciale Staten vergaderden (Leeuwarden, Groningen, Zwolle, Utrecht, Middelburg). Deze plaatsen moesten zich wel bestuurlijk ontwikkelen vanwege nieuwe taken en uitdagingen die de oorlog met zich mee bracht, een radicale verandering ten opzichte van de periode voor 1560. In Holland werd Den Haag bijvoorbeeld de derde grote stad van Holland, na Amsterdam en Rotterdam, maar je kan toch niet zeggen dat daar een economische dynamiek achter zat. Dat had te maken met concentratie van functies, ambtenaren, militaire taken In Leeuwarden bijvoorbeeld kwam ook een rijk stadhouderlijk hof. Andere steden die hij noemt kregen een admiraliteitszetel (Harlingen) of een groot garnizoen, als cruciale nieuwe grensplaatsen (Maastricht, Breda). De vlootbasis Harlingen had echter grote moeite om schepen te bouwen, want er was geen sterke handelsklasse die dat proces kon ondersteunen, zoals in Amsterdam en Rotterdam wel lukte. In Maastricht kwam naast het garnizoen, dat altijd de stedelijke bevolkingscijfers omhoog stuwde, ook grote magazijnen die nodig waren om de oorlog in de zuidelijke Nederlanden voort te kunnen zetten. De handel bleef hier gedurende de hele oorlog echter zeer belabberd.¹

Met een meer inclusieve benadering van verstedelijking dan alleen economisch, door ook de politieke, bestuurlijke en militaire aspecten erbij te betrekken, leest de tabel toch wat anders. Eigenlijk, als je de cijfers van de steden met negatieve groei aftrekt van de positieve, dan is

¹ Erwin Steegen, *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd* (Hilversum 2006).

het resultaat toch weer wat ik in mijn boek stel: in het oosten en zuiden van Nederland economische krimp of stagnatie.

Daarnaast wijst Prak in het bijzonder op het platteland in het oosten van Nederland, waar volgens Wageningse studies bevolkingsgroei (en dus volgens die redenering ook economische groei) zou zijn geweest tussen 1600 en 1675. Dat kan heel goed zijn, maar dan wordt er volledig voorbij gegaan aan de crisisperiode van 1570-1600, toen de oorlog op zijn felst was. Na de verwoestende verschroeide-aarde campagnes van de jaren 1580-1590 verloor de Meierij maar liefst 70 procent van de bevolking. De economie zou daar pas rond 1660 weer het niveau hebben bereikt van 1560.² De studies die Prak noemt hebben geen cijfers voor deze eerdere periode. Over die jaren lees je verslagen over hele dorpen die ontvolkt raakten, lege akkers, dijken en molens vernietigd, landerijen overstroomd (zie ook illustratie 1). Dat verklaart ook waarom er niet eens cijfers zijn bijgehouden. Als je dan voor de Meierij alleen naar 1600-1675 zou kijken, dan was daar ook 'groei', maar dat lijkt mij geen inclusieve benadering van dit vraagstuk. Het is op zijn hoogst herstel, en voor de hele periode 1560-1660 stagnatie. Geen Gouden Eeuw.

Bram Hilkens plaatst mijn boek in een overzicht van de bestaande literatuur naar economische ongelijkheid, met werken van Thomas Piketty, Jan Luiten van Zanden, Guido Alfani en anderen. Zij leveren waardevolle inzichten over ontwikkelingen van de economische ongelijkheid op de langere termijn. Tegelijkertijd hebben zij echter niet altijd oog voor de sociale reikwijdte van de puur economische ongelijkheden, mede ook doordat daar geen kwantitatieve reeksen voor zijn. Hilkens verwijst naar de plattelandsbewoners die het economisch zwaar te verduren hadden, want voor hen geen stadsmuren om zich tegen verwoestende legers te weren. Dat trof vooral de mensen met een kleine beurs. Grotere boeren konden een crisisperiode beter uitzingen. Voor de kleintjes was er geen andere keus dan ergens anders een nieuw bestaan te vinden, als loonwerkers in de stad, in het leger, de vloot of bij Jan Compagnie. Vaak keerden zij niet eens terug als de rust was weergekeerd. Hun rechten op stukjes grond raakten ze kwijt.

Dit proces, een stukje ruilverkaveling *avant la lettre*, bevorderde indirect de schaalvergroting in de landbouw, die het latere herstel van de regio weer stimuleerde, gedragen door kapitaalkrachtige pachters en

² Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de Meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007) 271-273. We hebben het over een grote regio hier: de Meierij besloeg bijna geheel het huidige Noord-Brabant.



Illustratie 1 Kaart met het Ontzet van Leiden 1574, anoniem, prent 1623-1625

Bij het Ontzet van Leiden in 1574 was het bewust onder water gezette gebied veel omvangrijker dan een poldertje hier of een poldertje daar. Twee derde van het platteland van Zuid-Holland stond onder water: op de ets is dat goed te zien. Dit omvatte het gebied van de grote hoogheemraadschappen Delfland, Rijnland en Schieland. De kosten voor herstel van de dijken werden op het voor die tijd gigantische bedrag van 6 miljoen gulden berekend. Het enige wat de boeren echter ter compensatie kregen, was een tijdelijke verlaging van de belastingen. Het gevolg was dat hele dorpen in Rijnland langere tijd ontvolkt bleven. Het duurde zes jaar voordat de Hollandse polderinfrastructuur was hersteld. Al die tijd konden de boeren maar beperkt over hun land beschikken.

(bron: <https://id.rijksmuseum.nl/200484760>)

investeerdere uit de stad. Dat verklaart ook de economische veerkracht van de landbouw na de Tachtigjarige Oorlog, waar zowel Hilken en Prak naar refereren. Alleen in die regio's waar het oorlogsgeweld snel voorbij was, zoals in Holland, kon dat ook al tijdens de oorlog. Maar ook daar had ook een uittocht van vele arme en kleine boertjes plaatsgevonden. Bij een aanpak met sterk geaggregeerde gegevens die nodig zijn voor kwantitatieve lange-termijn analyses, ga je makkelijk voorbij aan het drama dat zich voor de kleine boer voltrok. Bram Hilken stelt dat mijn benadering meer inclusief is, al is er ook een nadeel dat het minder 'harde' feiten bevat.

Ondertussen kon de financiële elite in vooral de Hollandse stad zich verrijken door staatsobligaties te kopen omdat daar goed en veilig

geld mee verdiend kon worden. Die leningen zorgden dat soldaten op tijd hun soldij kregen. Hilken vermeldt dat veel auteurs denken dat die staatsleningen niet veel effect hadden op het vergroten van de ongelijkheid, omdat niet zo veel mensen daarin investeerden. Volgens Hilken doet het er niet toe hoeveel mensen die obligaties kochten. Voor ongelijkheid *an sich* is dat zeker waar. Maar het is wel belangrijk te noteren dat het aantal staatsleningen enorm was, waarmee het effect op ongelijkheid dus ook veel groter was dan gedacht. Onderzoek heeft aangetoond dat gemiddeld 50 procent van het vermogen van de regentenklasse, dus van de financiële elite van die tijd, uit staatsleningen bestond.³ Het was een uitermate veilige belegging. Na 1574 is altijd de rente op de Hollandse staatsschuld uitbetaald, tot 1795 in ieder geval. Met een 50 procent vaste inkomensbasis kunnen rijke mensen juist ook veel risicovolle investeringen aangaan, tegen exorbitante hoge opbrengsten, zoals in de koloniën.

In mijn boek zie ik een vrij constante economische groei in Holland, zoals onder meer ook door Jan Luiten van Zanden en Bas van Leeuwen is aangetoond.⁴ Dat zorgde dat deze provincie ook een cruciale rol kon blijven vervullen in de financiering van de oorlog. Ik dank Alberto Feenstra voor een kritische lezing van mijn tekst over dit aspect. Ik geef toe, dat ik soms mijn bewoordingen iets scherper had moeten kiezen. Op pagina 146 schreef ik dat ‘Hollanders’ bereid waren om meer belasting te betalen dan Alva met de Tiende Penning had willen opleggen, omdat zij het politiek nu zelf voor het zeggen hadden. Feenstra interpreteert die uitspraak dat ik daarmee alle Hollanders bedoelde. Maar als je naar de hele context van de tekst kijkt, heb ik het natuurlijk over de rijke Hollanders, die klasse die in de gelegenheid was in te stemmen met het heffen van nieuwe belastingen. De lagere klassen konden dat natuurlijk niet. In mijn boek wijs ik ook regelmatig op de onrust die belastingheffing onder hen veroorzaakte.⁵ De meeste Hollanders waren bovendien nog katholiek dus de vraag is zelfs wat een ‘referendum’ zou hebben opgeleverd, als dat democratische instrument in die tijd had bestaan. Binnen Holland zelf had de gewone bevolking relatief ook meer last van de oorlogsellende die af en toe ook daar

3 Maarten Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad Leiden 1700-1780* (Amsterdam 1985) 276; Luc Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad Hoorn 1700-1780* (Amsterdam 1985) 223; J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad Gouda 1700-1780* (Amsterdam 1985) 260.

4 Jan Luiten van Zanden en Bas van Leeuwen, ‘Persistent but not consistent. The growth of national income in Holland 1347-1807’, *Explorations in Economic History* 49 (2012) 119-130.

5 Marjolein 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid. Een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2022) 156.



Illustratie 2 De Delftse Donderslag, 1654, Na de explosie, tekening door Gerbrand van den Eeckhout

Veel oorlogsmaterieel lag opgeslagen in steden. Dat bracht ook gevaren voor de burgerbevolking. Op 12 oktober 1654 ontplofte in Delft het buskruitmagazijn, een gebeurtenis die de geschiedenis is ingegaan als de Delftse Donderslag. 80.000 à 90.000 pond buskruit vloog de lucht in. De klap was tot in Den Helder te horen. Een groot deel van de stad werd verwoest. Minstens 200 huizen waren verdwenen of onherstelbaar beschadigd en van nog eens 300 was het dak eraf gevlogen. Veel Delftenaren verloren het leven, onder wie ook een hele schoolklas kinderen. Het was een wonder dat men een kind van amper acht maanden ongedeerd in zijn stoeltje terugvond terwijl het huis zelf tot de grond toe was vernield.

(bron: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:After_the_gunpowder_explosion_in_Delft_\(October_1654\)_by_Van_den_Eeckhout.jpg?uselang=nl](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:After_the_gunpowder_explosion_in_Delft_(October_1654)_by_Van_den_Eeckhout.jpg?uselang=nl))

doorsijpelde, zoals hoge prijzen door incidentele handelsblokkades of andere oorlog-gerelateerde rampen (zie illustratie 2).

Dat buiten Holland de bestuurselite minder bereidwillig tot belasting betalen was, had weer te maken met dat zij daar veel minder de politiek-militaire strategie van de oorlog konden bepalen dan de Hollanders. Denk aan de ‘waterlinie’, wie beveiligde die immers...? Juist. In de Republiek waren alle provincies ‘gelijk’, maar sommige waren ‘gelijker’ dan anderen, om Orwell te parafraseren. Dankzij de Haagse concentratie van macht en instituties met sterke onderlinge netwerken van ambtenaren en bestuurlijke regentenklasse bezaten Hollandse gedelegeerden in de Raad van State en Staten Generaal veel meer

Tabel 1 Belastingheffing per hoofd van de bevolking in 1622

	Holland	Zeeland	Friesland
Belastingopbrengst in duizenden guldens	8414	832	1284
Bevolking in duizenden	672	76	133
Belasting per hoofd van de bevolking, in guldens	12,5	10,9	9,7

Bronnen: H.A. Feenstra, *Between shared and conflicting interests. The political economy of the markets for public debt in the Dutch Republic, 1600-1795* (PhD-thesis Universiteit van Amsterdam 2018) 387, 390, 401; Wantje Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden: Holland (1572-1795)* (Den Haag 2004) 154; Wietse Veenstra, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Zeeland (1573-1795)* (Den Haag 2009) 56; Cor Trompetter, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Friesland (1587-1795)* (Den Haag 2007) 69.

informele macht dan de andere provincies. Zij wisten dan ook steeds vaker de typisch Hollandse belangen door te drukken, hoeveel geld moet er naar de vloot, welke stad moeten we nu weer gaan veroveren, hoe hoog worden de invoerrechten op de rivierhandel, waar komen de Kamers van de VOC en de WIC, enzovoort.

In mijn boek stel ik dat uiteindelijk vooral de gewone man en vrouw in Holland voor de kosten van de oorlog opdraaiden. De belastingen die zij moesten opbrengen, betaalden voor de oorlogsleningen waarmee de oorlog werd gefinancierd. Volgens Feenstra zou ik mijn uitspraak echter moeten herzien dat gemiddeld de Hollanders per hoofd van de bevolking het zwaarst met belastingen waren belast. Hij meent dat Zeeuwen veel meer betaalden, en dat de Friezen bijna net zoveel als Holland moesten opbrengen, terwijl hun lonen relatief lager waren. Maar deze tabel, die zich baseert op data uit het proefschrift van Feenstra zelf en uit die van de reeks *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek*, laat toch wat anders zien. Ik kies het jaar 1622, met de meest betrouwbare bevolkingscijfers voor Holland in de tijd van de Tachtigjarige Oorlog (zie tabel 1).

Het lijkt me duidelijk dat 'gewone Hollanders' nog steeds relatief overbelast waren. Zeker, de lonen waren hoger, maar het leven was er ook veel duurder door de vele accijnzen, de heffingen op eerste levensbehoeften. In Holland kwam maar liefst 70 procent van de belastinginkomsten van accijnzen op brood, bier, turf, enzovoort. Bij zo'n regressief systeem zijn de hogere klassen relatief onderbelast. De belastingen in andere provincies zoals Friesland waren minder regressief, minder drukkend op de lagere klassen, omdat daar nauwelijks accijnzen waren. Daar betaalden grondbezitters dus meer dan de 'gewone Fries'. Lonen konden daar ook gewoon lager zijn.

Vergeleken met Friesland haalde Holland vrij makkelijk geld voor de oorlog op. Als er in Holland een extra lening nodig was, dan besloten de Provinciale Staten de accijns op bier bijvoorbeeld met een kwart procent te verhogen. Dat volstond dan weer om in de toekomst de rente op die lening te betalen. Ik stel in dat verband dat accijnzen relatief onzichtbaar zijn, zodat mensen niet doorhebben wat ze feitelijk voor de oorlog betalen. Feenstra bestrijdt dat. Volgens hem kon iedereen in Holland zien hoeveel accijnzen er betaald moesten worden. Maar dat denk ik niet. Vraag nu maar eens aan een gemiddelde burger hoeveel BTW hij in totaal per jaar betaalt. Ik zou het zelf niet weten. Een verhoging van de prijs kan net zo goed komen door schaarste als door een BTW-verhoging. De Republiek kende bijvoorbeeld de ‘verkleining der kannen’, een maatregel die je in de kroeg niet meteen zou merken. Voor hetzelfde geld kreeg je minder bier. Dit noemt men tegenwoordig krimpflatie. Zo verdoezelde men een hogere accijns. De cijfers van de staatsfinanciën lagen ondertussen niet op straat. Alleen een relatief kleine burgerlijke elite was op de hoogte van de geaggregeerde hoeveelheden. Bij de openbare veilingen van de belastingpacht, waar Feenstra aan refereert, kwam telkens maar een miniem onderdeel ter sprake, omdat voor elke accijns aparte pachters waren. Die veilingen waren weliswaar openbaar maar niet meteen een gebeurtenis waar hele bevolkingsgroepen naar toe trokken om dat mee te maken.

Wel ben ik het volmondig met Feenstra eens dat de kracht van de Hollandse financiën te verklaren zijn door de langere traditie die er al bestond om provinciaal accijnzen te heffen. Dat is precies wat ik ook in Hoofdstuk 7 betoog. De vele accijnzen, die al lang voordat de oorlog uitbrak door het provinciale bestuur waren ingesteld, waarborgden de betaling van de interesten op de obligaties, zodat Hollands krediet sterk kon blijven. Nieuwe belastingen zijn altijd lastiger in te voeren dan belastingen waar de bevolking al aan gewend is. In provincies als Friesland ging elk besluit om een accijns in te voeren gepaard met enorme politieke en sociale onrust.

Feenstra plaatst vervolgens vraagtekens bij mijn analyse dat het Hollandse krediet ook krachtig bleef. Hij ziet dat het Hollandse krediet van tijd tot tijd wel degelijk moeilijke tijden kende. Ik zal de laatste zijn om dat te ontkennen. Maar het feit dat de interesten op de staatsobligaties altijd betaald werden in de tijd van de Republiek, zelfs in het Rampjaar 1672, laat toch een over het algemeen bijzonder stabiel financieel systeem zien. Ongeëvenaard door welke staat dan ook in de vroegmoderne tijd. Grootschalige muiterijen door soldaten

vanwege wanbetaling door de legerleiding hebben dan ook nooit plaatsgevonden, in tegenstelling tot bijvoorbeeld in de Spaanse Nederlanden.⁶

In mijn boek leg ik uit hoe via innovatieve militair-logistieke systemen de oorlogskosten niet negatief drukten op de economie in Holland, maar weer ‘rondgepompt’ werden in de economie, vooral ten voordele van de stedelijke handels- en financiële elite. Dat bracht ook volop werkgelegenheid en stimuleerde de migratie van matrozen en geschoolde arbeiders naar Holland. Net als Feenstra is ook Erik Odegard benieuwd waarom na 1648 de positieve ‘feed-back loop’ tussen oorlogvoering en economische ontwikkeling verdween. Dit keynesiaanse effect nam af kwam doordat de groep investeerders in staatsschuld steeds kleiner werd en de sociale ongelijkheid steeds groter.⁷ De regentenklasse vernauwde zich en liet steeds minder nieuwkomers in stedelijke besturen toe. In het begin van de zeventiende eeuw vertegenwoordigde de groep investeerders van oorlogsleningen nog volop kooplieden en ondernemers, maar de nieuwe regentenklasse die na 1650 ontstond waren voornamelijk renteniers die steeds minder banden hadden met de ‘echte’ economie. Krachtige lobbygroepen van de superrijken sloten ‘anderen’ uit, wat het ‘rentseeking’ mechanisme versterkte.⁸ Daarnaast speelde de opkomst van Frankrijk en Engeland als krachtige concurrenten een grote rol. Hun expansieve en uiterst protectionistische strategie verkleinde de ‘vrijhandelszone’ in de wereld waar de Republiek eerder in de zeventiende eeuw nog volop van had geprofiteerd. De militaire kracht van concurrenten nam bovendien toe doordat zij naar Nederland keken en modellen van efficiënte staatsfinanciering en militaire logistiek van de Republiek overnamen. Nederland bleef een rijk en machtig land, maar met de voorsprong op militair gebied was het gedaan.

Odegard verbreedt de discussie over oorlog in Nederland naar die op zee en in de koloniën. Een welkom perspectief, en ook inclusief, omdat de meeste militair-historici vooral oog hebben voor die op land. Ook

6 Etienne Rooms, ‘Bezoldiging, bevoorrading en inkwartiering in de Spaanse Nederlanden’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 118 (2003) 519-544.

7 ‘t Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, 194.

8 Mancur Olson, *The rise and decline of nations. Economic growth, stagflation, and social rigidities* (New Haven 1982). Bas van Bavel wees er eveneens op hoe in de geschiedenis elites hun economische macht op termijn weten om te zetten in politieke macht, die ze weer gebruiken om anderen op de (steeds minder vrije) markt uit te sluiten. Op termijn doet dit de economie weer stagneren. Bas van Bavel, *De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan* (Amsterdam 2018).



Illustratie 3 Oproer van vissersvrouwen in Enkhuizen, 1635

In 1635 barstte de bom in Enkhuizen toen vissersvrouwen hoorden dat de Nederlandse oorlogsvloot gefaald had de vissersschepen op de Doggersbank tegen de Duinkerker kapers te beveiligen. Meer dan 600 vissers waren gevangen genomen, van wie velen uit Enkhuizen. Vissersfamilies vreesden voor hun lot, want als zij niet genoeg geld bij elkaar sprokkelde om het losgeld in Duinkerken te betalen, dreigden de vissers op de Spaanse galeien te eindigen of verkocht te worden als slaaf. Een woedende menigte, aangevoerd door vrouwen, plunderden de huizen van de verantwoordelijke officieren. Het onrust duurde enkele dagen en alleen een provinciale compagnie soldaten van buiten kon de orde herstellen.

Illustratie uit: Gottfried, Johann Ludwig. Historische kronyck; vervattende een (...) beschrijvingh der aldergedenckwaardigste geschiedenissen des weerelds, van den aenvangh der scheppingh tot (...) 1576 (2 delen). Leiden: Pieter van der Aa, 1698, dl. I, p. 1371.

(bron: <https://id.rijksmuseum.nl/200224329>)

mooi dat hij de vissers noemt, een groep die tijdens oorlog uitzonderlijk veel risico liep. Hun kleine vissersscheepjes waren een makkelijke prooi voor de Duinkerker kapers (zie illustratie 3). In mijn boek plaats ik de verliezen van de vissersvloot in een breder kader met alle verliezen die Nederland in de kaapvaart leed en ook alle winsten die zij daarmee wist te behalen. Dat resulteert in een sommetje waaruit ik concludeer dat de Republiek per saldo relatief meer aan kaapvaart won dan verloor.⁹ Bij dat punt stelt Odegard dat ik daarbij uit het oog verlies dat voor sommige gemeenschappen, met name de vissersplaatsen als Maassluis,

⁹ 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, 73, 134-139.

Vlaardingen, Brielle en Enkhuizen, dat sommetje heel anders uitpakte. Hier had ik inderdaad ‘inclusiever’ kunnen argumenteren. De winsten van de Nederlandse kaapvaart gingen immers niet naar de vissers. Dit maakt nog eens duidelijk hoe voorzichtig je met geaggregeerde cijfers moet omgaan.

Terecht benadrukt Odegard de felle onderlinge concurrentie om manschappen en middelen tussen de admiraliteit, de koloniale compagnieën, andere handelsschepen en andere konvooischepen. Van goede samenwerking was vaak geen sprake. Of dat efficiënt was of niet, is de vraag. Maar feit blijft dat rond 1630 de vloot van de Republiek de grootste en machtigste was van die tijd.¹⁰ De organisatie had zeker efficiënter gekund, maar de vloten van Engeland, Spanje en Frankrijk hadden deels dezelfde, deels weer andere logistieke problemen, en legden het in die tijd af tegen de Nederlanders. Hat gaat in deze discussie ook om het internationale concurrentieplaatje, en daarin was Nederland een koploper op wereldwijde schaal, ondanks de veel geringere bevolkingsaantallen vergeleken met de andere oorlogvoerenden. Maar ook die voorsprong ging na 1648 verloren.

Met zijn vraag waarom ik nauwelijks iets over de Braziliaanse kolonie schrijf kaart Odegard een essentieel punt aan van de discussie over inclusiviteit. Het falen van het Braziliaanse avontuur houdt immers ook direct verband met Hollands oppermacht. Vooral Zeeuwse investeerders hadden er belang bij om Brazilië als kolonie te handhaven. De Gouden Eeuw duurde helaas in het geval van Zeeland erg kort, zodat het hen aan voldoende middelen ontbrak. Hollanders zagen ondertussen geen prioriteit in Brazilië.

In mijn boek heb ik echter gekozen voor inclusiviteit van zoveel mogelijk verschillende sociale groepen, niet naar een breedte in topografisch opzicht. Mij ging het om hoe mensen, die je meestal niet in de standaardverhalen over de Tachtigjarige Oorlog of over de Gouden Eeuw vindt, een plaats te geven in een boek dat ook die standaardverhalen vertelt. En om de onderlinge verbanden te benadrukken, hoe winst voor de één een verlies betekende voor de ander. Daarom krijgen naast de politieke en militaire elites, ook de minder bedeelde stedelingen, plattelanders, soldaten, matrozen, vissers, vrouwen, vluchtelingen, gekoloniseerde volkeren, katholieken en andere religieuze denominaties volop aandacht. Omdat ik niet alle gekoloniseerde regio's

¹⁰ Jan Glete, *Navies and nations. Warships, navies and state building in Europe and America, 1500-1800* (Stockholm 1993) 164.

en volkeren kan beschrijven neem ik de massamoorden op Banda en op het Lenape-volk in Pennsylvania als case-studies om de verbanden te duiden tussen Gouden Eeuw en koloniale uitbuiting. Omdat ik niet alle plattelandsregio's kan behandelen neem ik de verschroeide-aarde campagnes in de Meierij als case-study voor de lotgevallen van plattelanders in het oosten en zuiden van de Republiek, met de schade die Holland veroorzaakte door strategisch alleen voor de Hollandse belangen te gaan. Mijn behandeling van de stad Deventer laat zien hoe een bloeiende internationale handelsstad teruggeworpen werd tot stad met vooral een regionale functie vanwege de onstuitbare opkomst van Hollandse havensteden. Het perspectief vanuit een 'binnenlandse', niet-Hollandse provincie, waar Odegard ook om vraagt ontbreekt dus niet in het boek, maar is misschien niet als zodanig meteen herkenbaar.

Odegard heeft nog meer vragen, zoals of de Engelse oorlogsschepen een langere levensduur hadden dan de Hollandse. Antwoorden moet ik schuldig blijven, maar illustreren wel zijn constatering dat mijn boek volop uitnodigt voor vervolgonderzoek. De bijdrage van Marion Pluskota laat al zien hoe zo'n vervolgonderzoek kan werken. Zij stelt dat de Tachtigjarige Oorlog vergaande veranderingen bracht op religieus, cultureel, en juridisch gebied. Zulke ontwikkelingen hadden een sterke weerslag op de positie van vrouwen in de Republiek. Pluskota vindt dat ik de vrouwen in dat opzicht teveel als homogene groep heb behandeld. Haar benadering focust op sekswerkers en laat zien dat zij zowel kwetsbaarder als weerbaarder werden in de tijd van de oorlog. Het veranderde politiek-religieus klimaat creëerde strengere regels voor sekswerkers, zowel in het leger als in de stad. De oorlog schiep echter ook nieuwe opties en nieuwe kansen. De sterke toename van het aantal soldaten en de continue economische groei in Holland maakte dat er ook meer te verdienen viel.

Haar benaderingspreek mij zeer aan. Deze 'vergeten' groep behandelt zij niet apart, maar gerelateerd aan de politiek-militaire ontwikkelingen in de tijd. Dat is voor mij ook inclusieve geschiedenis. Niet regio's of groepen stuk voor stuk te behandelen, naast elkaar, ze 'tellen', maar de onderlinge verbanden laten zien, ze laten 'meetellen', laten zien waar en hoe ze er toe doen.¹¹ De glorie van Holland bood kansen voor de een en

¹¹ Geïnspireerd door de toonaangevende Amerikaanse activiste en bedrijfskundige Mary-Frances Winters, 'From diversity to inclusion. An inclusion equation,' in: Bernardo M. Ferdman en Barbara R. Deane (red.), *Diversity at work. The practice of inclusion* (Hoboken 2014) 205-228, aldaar 206. Zij stelt dat diversiteit het 'tellen' van groepen is, terwijl het laten 'meetellen' van groepen inclusiviteit is. Het is bijvoorbeeld niet voldoende om gehandicapten een baan te geven in je bedrijf, het gaat er ook om deze werknemers volop te laten meedraaien en ze ook volop verantwoordelijkheid te gunnen.

werkte ook vernietigend uit voor de ander. De ander kon zich verweren, soms met succes. Dat maakt niet de een tot winnaar en de ander puur tot slachtoffer. Maar de kansen waren zeer ongelijk, en ze werden nog ongelijker. Ik heb geprobeerd dat in één boek te vatten, te laten zien hoe de oorlog de kansen voor zoveel groepen kon doen keren.

Deze rubriek in het *TSEG* laat zien dat discussies doorgaan in de geschiedenis. En als die discussies meer bewustwording voor meer inclusieve geschiedenis brengen, is dat helemaal mooi. Voor de Tachtigjarige Oorlog heb ik een begin gemaakt. Hollanders voerden de oorlog met spelregels die de ontwikkeling van Nederland zouden gaan bepalen, naar een rijk land waarin een steeds kleinere groep zich uitzonderlijk kon gaan verrijken. Zij maakten de oorlog tot verdienmodel, ten nadele van vele, vele anderen. Eigenlijk is er niets nieuws onder de zon.

Over de auteur

Marjolein 't Hart (1955) is hoogleraar emeritus in de Geschiedenis van Staatsvorming in Mondiaal Perspectief bij de Vrije Universiteit van Amsterdam en gastonderzoeker bij het Huygens Instituut (KNAW). Haar werk richt zich op de sociale en economische achtergronden van staatsvorming, bureaucratisering, opstanden en revolutie, waarbij zij vaak het snijvlak tussen geesteswetenschappen en sociale wetenschappen opzoekt. Haar meest recente publicaties zijn *Oorlog en ongelijkheid. Een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2022) en *The World and the Netherlands. A Global History from a Dutch Perspective* (Londen 2023, met anderen).

E-mail: m.c.t.hart@vu.nl

